

Theology of Resistance in the Verse of Takhyīr (Option) with an Emphasis on the Role of the Prophet's Wives

Ebrahim Baghshani

Faculty member of Shahrood University of Medical Sciences

ebrahim.baghshani@shmu.ac.ir

Fatemeh Najafian

Expert in Quran and Hadith Sciences

najafifatemeh2050@gmail.com

Zahra Hashemimad

Expert in Quran and Hadith Sciences

zahrahashemi2713@gmail.com

Abstract

In Qur'anic theology, the concept of resistance transcends mere steadfastness on the battlefield to encompass perseverance upon transcendent values against material attractions. The Verse of Option (al-Ahzāb: 28-29) represents a watershed moment in the lives of the Prophet's wives, wherein God granted them choice between "worldly material pleasures" and "perseverance upon prophetic existence." This research, employing a descriptive-analytical method, examines the theological dimensions of resistance in this event. Findings indicate that resistance in this context signifies "standing against the structure of worldliness" and prioritizing "divine guardianship" over "worldly ornamentation." Beyond lexical analysis, the article examines the paradigm of "conscious choice," elucidating how these verses delineate the boundary between "physical affiliation" with revelation and "epistemic connection" to truth—such that internalization of revelatory values replaces formal adherence and superficial ties. The resistance intended here constitutes a form of the greater struggle (jihād akbar), whereby the Prophet's wives, through rejecting aristocratic patterns, established their exemplary status and preempted the identity crisis in nascent Islamic society. These verses, by negating the primacy of familial bonds, emphasize "individual responsibility" and "double piety." Accordingly, the Prophet's wives' endurance in accepting the poverty of companionship with the Prophet over affluence delineates a model of identity-building resistance in Islamic theology, elucidating the pivotal role of asceticism and self-sacrifice in forging the moral infrastructure of modern Islamic civilization.

Keywords: Theological Resistance, Verse of Takhyīr, Sūrat al-Ahzāb, Wives of the Prophet (PBUH), Individual Responsibility, Asceticism (Zuhd), Perseverance

لاهوت المقاومة في آية التخيير مع التركيز على دور أزواج النبي (صلى الله عليه وسلم)

إبراهيم باغشني

عضو هيئة التدريس في جامعة شاهرود للعلوم الطبية

ebrahim.baghshani@shmu.ac.ir

فاطمة نجفيان

خبيرة في علوم القرآن والحديث كلية علوم القرآن بطهران: جامعة المعارف القرآنية
najafifateme2050@gmail.com

زهره هاشمي ماد

خبيرة في علوم القرآن والحديث كلية علوم القرآن بطهران: جامعة المعارف القرآنية
zahrahashemi2713@gmail.com

الملخص

في اللاهوت القرآني، المقاومة تتجاوز الصمود العسكري إلى الثبات على القيم المتعالية في مواجهة الجاذبات المادية. آية التخيير (الأحزاب: ٢٨-٢٩) تختار أزواج النبي ﷺ بين متاع الدنيا والثبات على العيش النبوي. يتناول هذا البحث بالمنهج الوصفي- التحليلي الأبعاد اللاهوتية للمقاومة في هذا السياق. تظهر النتائج أن المقاومة هنا تعني الصمود في وجه هيمنة نمط العيش المادي وتفضيل الولاية الإلهية على زينة الدنيا. يحلل المقال المفردات ويدرس نموذج "الاختيار الواعي"، موضحاً كيف ترسم هذه الآيات الحدود بين الانتساب المادي للوحي والارتباط المعرفي بالحقيقة. المقاومة هنا جهاد أكبر، إذ أثبت أزواج النبي ﷺ مكانتهن النموذجية بنبذ أنماط الترف، مما منع أزمة الهوية في المجتمع الإسلامي الناشئ. تؤكد الآيات، بنفيها أصالة الرابطة العائلية، على المسؤولية الفردية والتقوى المضاعفة، مقدمة نموذجاً للمقاومة البانية للهوية في اللاهوت الإسلامي.

الكلمات المفتاحية: لاهوت المقاومة، آية التخيير، المسؤولية الفردية، الزهد، الثبات.

الهيات مقاومت در آيه تخير با تاكيد بر نقش همسران پيامبر ﷺ

ابراهيم باغشني

ابراهيم باغشني، سطح چهار حوزه علميه قم، استاديوار و هيئت علمي دانشگاه علوم پزشكي، شاهرود.
 ebrahim.baghshani@shmu.ac.ir

فاطمه نجفيان

(نويسنده مسئول) دانش آموخته کارشناسي علوم قرآن و حديث، تهران. ايميل:
 najafifatemeh2050@gmail.com

زهره هاشمي ماد

دانش آموخته کارشناسي علوم قرآن و حديث، تهران.
 zahrahashemi2713@gmail.com

چکیده

در الهيات قرآني، مقاومت فراتراز ايستادگي نظامي، پايداري برارزش هاي متعالی در برابر كَشش هاي مادی است. آيه تخير (احزاب: ۲۸-۲۹) همسران پيامبر ﷺ را ميان بهره هاي مادی دنيا و پايداري برزيست نبوي مخير مي سازد. اين پژوهش با روش توصيفي-تحليلي، ابعاد الهياتي مقاومت را در اين واقعه واکاوي مي کند. يافته ها نشان مي دهد مقاومت در اين سياق، به معنای ايستادگي در برابر ساختار معيشت زدگي و ترجيح ولايت الهی برزيت دنوي است. مقاله ضمن تحليل واژگاني، پاراداييم «انتخاب آگاهانه» را بررسي کرده و روشن مي سازد كه چگونه اين آيات، مرز ميان انتساب فيزيكي به وحی و پيوند معرفتي با حقيقت را ترسيم مي کنند. مقاومت در اينجا جهاد اكبري است كه همسران پيامبر ﷺ با نفی الگوهاي اشرافي گري، شأن الگويي خود را تثبيت و از بحران هويت در جامعه نوپاي اسلامي پيشگيري نمودند. اين آيات با نفی اصالت پيوند خانوادگي، بر مسئوليت فردي و تقواي مضاعف تاكيد دارند و الگويي از مقاومت هويت ساز در الهيات اسلامي ترسيم مي کنند.

واژگان كليدي: مقاومت الهياتي، آيه تخير، مسئوليت فردي، زهد، پايداري.

مقدمه

مقاومت در ادبیات قرآنی، همواره با مفاهیم بنیادینی چون صبر، پایداری و مقاومت گره خورده است. اما نوعی از مقاومت که در لایه های عمیق تر الهیاتی قرار دارد و کمتر مورد واکاوی قرار گرفته، «مقاومت درونی در برابر تمایلات نفسانی و ساختارهای رفاه طلبانه» است.

در سال های میانی هجرت، پس از پیروزی های چشمگیر نظامی همچون فتح خیبر و بهبود نسبی وضع اقتصادی مسلمانان، جامعه اسلامی با چالشی نوین به نام «گذار از عسرت به عسرت» مواجه شد. در این میان، مطالبه رفاه و تجمل از سوی برخی همسران پیامبر ﷺ، چالشی جدی را در کانون وحی ایجاد کرد که منجر به نزول آیات ۲۸ و ۲۹ سوره احزاب شد. این آیات که به «آیات تخییر» شهرت یافته اند، فراتر از یک حکم خانوادگی، ابعاد جدیدی از مفهوم مقاومت را پیش روی مفسران می گشایند.

اهمیت الهیاتی این واقعه زمانی برجسته می شود که دریابیم این مطالبه رفاه، درست در لحظه ای رخ داد که خطر «استحاله فرهنگی» و نفوذ ارزش های اشرافی گری، هسته مرکزی قدرت و معنویت یعنی بیت نبوی را نشانه رفته بود. مقاومت در این سیاق، نه در برابر یک دشمن مسلح بیرونی، بلکه در برابر یک «تغییر زیست جهان» و غلبه ماده بر معنا تعریف می شود.

در واقع، آیه تخییر یک مانور الهیاتی برای سنجش میزان پایداری برآرمان های

رسالت در برابر جذابیت‌های فریبنده دنیاست. خداوند با این خطاب، براین اصل تأکید می‌ورزد که قرابت با رهبری الهی، نه یک امتیاز معیشتی، بلکه یک تعهد مستمر به مقاومت در برابر الگوهای مصرف‌گرایانه است. این آیات با نفی اجبار و تأکید بر «اراده و گزینش آگاهانه»، نشان می‌دهند که مقاومت اصیل، میوه شناخت عمیق از سلسله‌مراتب هستی است. پژوهش پیش‌رو بر آن است تا تبیین کند چگونه این مقاومت، از یک تصمیم خانوادگی به یک «دکترین سیاسی-اجتماعی» برای تمام پویندگان حق تبدیل می‌شود؛ مکتبی که در آن حفظ ابهت معنوی و اصالت سادگی بر هرگونه برخورداری مادی ارجحیت دارد و زن را در جایگاه معمار فرهنگ مقاومت در قلب تمدن اسلامی می‌نشانند.

این مقاله در پی پاسخ به این پرسش است که آیه تخییر چگونه مرزهای مقاومت را از میدان جنگ به میدان «سبک زندگی» می‌کشاند.

۱. تبیین مفهوم مقاومت الهیاتی در قرآن

مقاومت در معنای عام، ایستادگی در برابر عاملی است که انسان را از مسیر مطلوب منحرف می‌سازد. در الهیات قرآنی، این عامل گاه بیرونی است؛ گاه نیز درونی است.

از منظر قرآن، انسان مؤمن تنها با دشمن خارجی مواجه نیست، بلکه همواره با آزمون‌های درونی نیز روبه‌روست. این آزمون‌ها گاه دشوارتر از میدان جنگ‌اند، زیرا در آن‌ها انسان باید از اموری بگذرد که ممکن است در ظاهر مشروع، طبیعی یا

حتی قابل مطالبه باشند. در آیه تخییر نیز سخن از ترک گناه آشکار نیست، بلکه سخن از ترجیح مرتبه‌ای برتر از زیست ایمانی است.

علامه طباطبایی در تحلیل سیاق آیات تخییر، این نکته را برجسته می‌کند که خداوند در این آیات، همسران پیامبر را متوجه جایگاه خاص آنان می‌سازد و نشان می‌دهد که نزدیکی به پیامبر ﷺ، مسئولیتی مضاعف ایجاد می‌کند، نه امتیازی برای بهره‌مندی بیشتر از دنیا. از این رو، انتخاب «الله و رسول و دار آخرت» به معنای پذیرش یک مرتبه برتر از حیات ایمانی است؛ مرتبه‌ای که با زهد، صبر و استقامت همراه است (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۳۰۸).

در این چارچوب، مقاومت الهیاتی را می‌توان چنین تعریف کرد: «پایداری آگاهانه انسان مؤمن بر ارزش‌های الهی در برابر نیروهایی که او را به دنیاطلبی، رفاه‌زدگی، هویت‌ظاهری و فاصله گرفتن از حقیقت دعوت می‌کنند.»

۲. تحلیل واژگانی و سیاق آیه تخییر

خداوند در سوره احزاب می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا * وَإِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا» (احزاب: ۲۸-۲۹).

ترجمه محمد مهدی فولادوند: ای پیامبر، به همسرانت بگو: «اگر خواهان

زندگی دنیا و زینت آنید، بیایید تا مَهرتان را بدهم و [خوش و] خُرَم شما را رها کنم* و اگر خواستار خدا و فرستاده وی و سرای آخرتید، پس به راستی خدا برای نیکوکاران شما پاداش بزرگی آماده گردانیده است.»

۱۲. «الحياة الدنيا و زینتها»: دنیا به مثابه آزمون هویت

ترکیب «الحياة الدنيا و زینتها» در آیه به مجموعه‌ای از جلوه‌های زندگی مادی اشاره دارد که می‌تواند انسان را از غایت الهی دور سازد. زینت دنیا در اینجا شامل رفاه، آسایش، امکانات ظاهری و منزلت اجتماعی است؛ اموری که ممکن است فی‌نفسه حرام نباشند، اما برای کسانی که در جایگاه الگوهای دینی قرار دارند، می‌توانند به تهدیدی برای اصالت رسالت تبدیل شوند.

زمخشری در تفسیر این آیه، بر تقابل میان «زینت دنیا» و «اراده خدا و رسول» تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که آیه، همسران پیامبر را در برابر دو جهت‌گیری ارزشی قرار داده است: جهت‌گیری به سوی بهره‌مندی دنیوی، یا جهت‌گیری به سوی مقام معنوی و اخروی (زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۳، ص ۵۳۷).

۲۲. «أُمْتَعَنَّ»: رعایت حق مادی در کنار دعوت معنوی

عبارت «أُمْتَعَنَّ» نشان می‌دهد که در صورت انتخاب جدایی، حقوق مادی همسران پیامبر ﷺ نادیده گرفته نمی‌شود. پیامبر مأمور است آنان را بهره‌مند سازد و سپس با رهایی نیکو از آنان جدا شود. بنابراین، زهد و مقاومت در این آیه

به معنای تضييع حقوق زنان یا نادیده گرفتن نیازهای مشروع آنان نیست، بلکه سخن از انتخاب مرتبه‌ای بالاتر از حیات ایمانی است. طبری در ذیل این آیه، «تمتع» را به معنای پرداخت حق و برخورد کریمانه هنگام جدایی دانسته و «سراحاً جمیلاً» را رهایی بدون آزار، تحقیر و نزاع تفسیر کرده است (طبری، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، ج ۲۱، ص ۱۵۰).

۳. ابعاد الهیاتی مقاومت در آیه تخییر

۱۳. مسئولیت فردی و نفی اصالت پیوند سببی

یکی از مهم‌ترین آموزه‌های آیه تخییر آن است که همسری پیامبر ﷺ، به خودی خود تضمین‌کننده رستگاری نیست. قرآن کریم در پایان آیه می‌فرماید: «فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا» احزاب: ۲۹ در این تعبیر، اجر عظیم برای همه همسران به صورت مطلق وعده داده نشده، بلکه برای «محسنات» از آنان قرار داده شده است. واژه «مِنْكُنَّ» نشان می‌دهد که معیار اصلی، انتساب ظاهری نیست، بلکه احسان، عمل صالح و انتخاب آگاهانه است.

قرائتی در تفسیر این بخش از آیه، بر این نکته تأکید می‌کند که وابستگی خانوادگی به پیامبر ﷺ بدون عمل صالح و تقوا، ملاک کمال نیست و هر کس متناسب با رفتار و انتخاب خود سنجیده می‌شود (قرائتی، تفسیر نور، ج ۹، ص ۳۵۸).

۲.۳. مقاومت در برابر رفاه‌زدگی و اشرافی‌گری

جامعه اسلامی در سال‌های نخست هجرت، جامعه‌ای در حال شکل‌گیری بود. ارزش‌های آن باید برایمان، عدالت، اخوت، قناعت و ایثار بنا می‌شد. در چنین جامعه‌ای، اگر خانه پیامبر ﷺ به کانون رفاه‌طلبی و امتیازخواهی تبدیل می‌شد، این خطر وجود داشت که معیارهای جامعه از معنویت به اشرافیت تغییر یابد.

مطهری در بحث از سبک زندگی دینی، بر این نکته تأکید می‌کند که زهد اسلامی به معنای نفی نعمت‌های الهی نیست، بلکه به معنای آزاد بودن انسان از سلطه دنیا و حفظ کرامت روح در برابر وابستگی‌های مادی است (مطهری، آشنایی با قرآن، ج ۴، ص ۸۲).

بر همین اساس، مقاومت همسران پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله را باید مقاومت در برابر تبدیل شدن ارزش دینی به امتیاز اجتماعی دانست؛ یعنی آنان با پذیرش زندگی ساده نبوی، نشان دادند که نزدیکی به پیامبر، راهی برای رفاه بیشتر نیست، بلکه مسئولیتی سنگین‌تر برای پایداری بر حقیقت است.

۳.۳. پیوند مقاومت با احسان

در پایان آیه ۲۹، وعده الهی به «محسنات» داده شده است. احسان در قرآن، مرتبه‌ای فراتر از انجام وظیفه عادی است. محسن کسی است که عمل را به نیکوترین وجه و با نیتی الهی انجام می‌دهد. بنابراین، همسران پیامبر ﷺ اگر زندگی نبوی را انتخاب کنند، صرفاً به انجام وظیفه خانوادگی بسنده نکرده‌اند،

بلکه وارد مرتبه‌ای از احسان شده‌اند.

ابن عاشور در تفسیر این آیه، احسان را ناظر به انتخابی می‌داند که با نیت صحیح، وفاداری به رسول و ترجیح آخرت بر دنیا همراه است. از این جهت، پاداش عظیم در آیه، نتیجه پیوند میان انتخاب آگاهانه و عمل نیکوست (ابن عاشور، التحریر و التنویر، ج ۲۱، ص ۲۴۵).

۴. واکاوی تاریخی و تفسیری واقعه تخییر

مفسران در شأن نزول آیات تخییر گزارش کرده‌اند که پس از گسترش نسبی امکانات مسلمانان، برخی از همسران پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست‌هایی در زمینه توسعه معیشت و بهره‌مندی بیشتر از امکانات زندگی داشتند. این مطالبه در شرایطی مطرح شد که پیامبر ﷺ همچنان بر ساده‌زیستی، قناعت و هم‌سطح بودن با محرومان جامعه تأکید داشت.

در برخی گزارش‌ها آمده است که پیامبر ﷺ مدتی از همسران خود کناره گرفت. سپس آیات تخییر نازل شد و خداوند به پیامبر فرمان داد همسران خویش را میان زندگی دنیا و همراهی با رسالت مخیر کند. طبری ذیل این آیات، گزارش‌هایی درباره زمینه نزول آیه و مسئله درخواست امکانات بیشتر از سوی همسران پیامبر نقل می‌کند و نشان می‌دهد که آیه در مقام تعیین تکلیف این وضعیت نازل شده است (طبری، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، ج ۲۱، ص ۱۵۵۱۴۸).

در تحلیل این واقعه، نباید مسئله را صرفاً به اختلافی خانوادگی فروکاست. اهمیت اصلی آیه در آن است که خانه پیامبر ﷺ به عنوان مرکز نمادین رسالت، باید از آفت رفاه زدگی مصون می ماند. اگر این کانون دچار گرایش به تجمل می شد، پیام معنوی اسلام درباره عدالت، قناعت و عبودیت تضعیف می گردید. علامه طباطبایی این تخییر را نوعی پالایش و تصفیه درونی می داند؛ یعنی همسران پیامبر باید آگاهانه روشن کنند که ماندن در کنار پیامبر با همه لوازم آن می خواهند یا نه. از نگاه وی، مسئله تنها انتخاب میان طلاق و ادامه زندگی نیست، بلکه انتخاب میان دو نوع جهت گیری وجودی است: دنیا و زینت آن، یا خدا، رسول و آخرت (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۳۰۹).

۵. مقایسه تطبیقی: مقاومت مثبت (احزاب) در برابر مقاومت منفی (تحریم)

برای درک بهتر، باید میان رفتار همسران پیامبر در آیه تخییر و رفتار همسران نوح و لوط مقایسه کرد:

- در سوره تحریم: همسران نوح و لوط در برابر «حقیقت» مقاومت کردند (مقاومت منفی / خیانت به رسالت).

- در سوره احزاب: از همسران پیامبر اسلام خواسته شد که در برابر «دنیا» مقاومت کنند (مقاومت مثبت).

این نشان می دهد که الهیات قرآن، زن را به عنوان یک «کنشگر مستقل» می بیند که می تواند با مقاومت خود، یا مانع رسالت شود و یا مایه اعتلای آن

(معرفت، محمدهادی، التمهید فی علوم القرآن، ج ۳، ص ۲۱۵).

۶. پیامدهای تربیتی و اجتماعی مقاومت در بیت نبوت

این آیات درس‌های بزرگی برای جامعه امروز دارد:

۱. رهبری و ساده‌زیستی: همراهان رهبران دینی باید پیش‌قراولان مقاومت در برابر مصرف‌گرایی باشند.

۲. آزادی در انتخاب: خداوند حتی همسران پیامبر را مجبور به زهد نکرد، بلکه آنان را مخیر کرد. این نشان‌دهنده اصالت «انتخاب آگاهانه» در مقاومت است.

تغییر معیار ارزش: ارزش زن به همسری پیامبر نیست، بلکه به میزان استقامتی است که در مسیر «الله و رسوله» از خود نشان می‌دهد (جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، ج ۳۲، ص ۴۱۲).

نتیجه‌گیری

بررسی آیات ۲۸ و ۲۹ سوره احزاب نشان می‌دهد که آیه تخییریکی از مهم‌ترین متون قرآنی در تبیین الهیات مقاومت است. این آیه، مقاومت را از معنای محدود نظامی و سیاسی فراتر می‌برد و آن را به حوزه سبک زندگی، انتخاب اخلاقی، زهد آگاهانه و وفاداری به حقیقت گسترش می‌دهد. در این آیات، همسران پیامبر علیهم‌السلام با آزمونی بنیادین مواجه می‌شوند: انتخاب میان «حیات دنیا و زینت آن» و «خدا، رسول و سرای آخرت».

اولین نتیجه آن است که آیه تخییر، مرز میان انتساب ظاهری و پیوند حقیقی با وحی را آشکار می‌کند. همسری پیامبر صلی الله علیه و آله به خودی خود موجب کمال و نجات نیست؛ چنان که قرآن درباره همسران نوح و لوط علیهما السلام نیز نشان می‌دهد که پیوند خانوادگی با پیامبر، بدون ایمان و عمل، سودی ندارد.

دومین نتیجه آن است که آیه تخییر، زن را در جایگاه کنشگر مستقل الهیاتی معرفی می‌کند. همسران پیامبر در این آیات، صرفاً تابعان بی‌اراده نیستند، بلکه مخاطبان مستقیم یک انتخاب بزرگ‌اند. آنان باید تصمیم بگیرند و پیامد تصمیم خود را بپذیرند.

سومین نتیجه آن است که آیه تخییر میان زهد حقیقی و محرومیت اجباری تفاوت می‌گذارد. زهد در این آیه به معنای نفی حق مادی یا تحقیر نیازهای طبیعی نیست؛ زیرا خداوند حتی در صورت جدایی، به «تمتع» و «سراح جمیل» فرمان می‌دهد.

بنابراین، مسئله آیه، محروم‌سازی زنان نیست، بلکه دعوت آنان به انتخابی فراتر از سطح عادی زندگی است. آنان می‌توانستند دنیا را انتخاب کنند و محترمانه جدا شوند؛ اما اگر ماندن را برمی‌گزیدند، این ماندن باید با پذیرش لوازم اخلاقی و معنوی همراه می‌بود.

در نهایت، می‌توان گفت آیه تخییر، الگویی از «مقاومت هویت‌ساز» ارائه می‌دهد. در این الگو، انسان مؤمن هویت خود را نه بر اساس رفاه، زینت، طبقه اجتماعی یا نسبت خانوادگی، بلکه بر پایه ایمان، احسان، تقوا و وفاداری به غایت

الهی تعریف می‌کند. همسران پیامبر ﷺ با انتخاب همراهی با پیامبر ﷺ و پذیرش دشواری‌های آن، در تثبیت فرهنگ مقاومت در جامعه اسلامی نقش‌آفرین شدند. این مقاومت، صرفاً تحمل فقر نبود، بلکه آزادسازی اراده از سلطه دنیا و ترجیح حقیقت بر زینت‌های فانی بود. از این رو، آیه تخییر را می‌توان یکی از بنیادهای قرآنی برای فهم مقاومت در عرصه سبک زندگی، خانواده و اخلاق اجتماعی دانست.

منابع و مآخذ

• قرآن کریم

۱. ابن عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰ق). التحریر و التنویر (ج ۲۱). بیروت: مؤسسة التاریخ العربی.
۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹). تفسیر تسنیم (ج ۳۲). قم: مرکز نشر اسراء.
۳. زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل (ج ۳). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱۶). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۵. طبری، محمد بن جریر (۱۴۰۵ق). جامع البیان عن تأویل آی القرآن (ج ۲۱). بیروت: دارالفکر.
۶. قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور (ج ۹). تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۷. مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). آشنایی با قرآن (ج ۴). تهران: انتشارات صدرا.
۸. معرفت، محمد هادی (۱۴۱۶ق). التمهید فی علوم القرآن (ج ۳). قم: مؤسسة النشر الاسلامی.

